

RECENZJE I OMÓWIENIA

ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE ■ LX 2016 ■ PL ISSN 0029-8514

Biernat z Lublina a literatura i kultura wczesnego renesansu w Polsce, red. Justyna Dąbkowska-Kujko, Anna Nowicka-Struska, Lublin 2015 (Lubelska Biblioteka Staropolska. Monografie, t. 2), Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, ss. 224, il. kolor.

Źródłową serię „Lubelska Biblioteka Staropolska” zainicjowano w środowisku badaczy literatury staropolskiej z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Jej celem jest dokumentowanie dziedzictwa kulturowego regionu. Od 2004 r. opublikowano czternaście tomów edycji krytycznych dzieł powstałych od XVI do połowy XVIII w. na obszarze bogatej i zróżnicowanej kulturowo historycznej Ziemi Lubelskiej. Do serii źródłowej dołączyła, wydawana pod wspólną nazwą, ale problemowo szerzej zakrojona seria „Lubelska Biblioteka Staropolska. Monografie”. Dotąd, w tym samym roku (2015) ogłoszono dwa tomy; pierwszy z nich to książka Tomasza Lawendy pt. *Tragedia renesansowa „de Bibliis sumpta”. „Iephtes sive votum” George’a Buchanana a „Jeftes” Jana Zawickiego*, drugi, omawiana tutaj, praca zbiorowa pt. *Biernat z Lublina a literatura i kultura wczesnego renesansu w Polsce* pod redakcją Justyny Dąbkowskiej-Kujko i Anny Nowickiej-Struskiej.

Godzi się wspomnieć w tym miejscu, iż zamysł nowego spojrzenia na twórczość Biernata z Lublina i rzadko odwiedzany badawczo obszar zjawisk literackich pierwszych dziesięcioleci XVI stulecia pobudził jubileusz pięćsetlecia druku *Raju dusznego* (1513), cieszącego się tytułem „pierwszej” (zachowanej) książki polskiej. Inicjatorem przedsięwzięcia był dr hab. Sławomir Baczewski, lecz jego nagła śmierć (w 2013 r.) zniweczyła pierwotne plany konferencyjne i doprowadzono jedynie do publikacji przygotowanych rozpraw. Z tego przede wszystkim powodu tom zawiera teksty prezentujące i upamiętniające dwie osoby związane z Lublinem: pisarza wczesnorenesansowego oraz badacza literatury dawnej. Z dr. hab. Sławomirem Baczewskim związane są: wspomnienie o nim pióra prof. Stefana Nieznanowskiego oraz bibliografia publikacji naukowych badacza. Poza tym recenzowana książka obejmuje dwanaście rozpraw – wszystkie dobrze udokumentowane, mocno uargumentowane, w wielu przypadkach odkrywcze dla znajomości Biernata, jego warsztatu pisarskiego, formacji intelektualnej, indywidualności twórczej. Są wśród nich arcydobre studia źródłowe, błyskotliwe interpretacje i solidne przeglądy problemowe skupione na dokonaniach Biernata *in litteris*.

Dariusz Chemperek we wstępnym szkicu *Biernat z Lublina i jego czasy* naszkicował porównawczo panoramę kultury pierwszej połowy XVI w.

w Europie i w Polsce, dając tym tło dla zwięzłej rekomendacji studiów zawartych w tomie. Szkoda, że Autor nie rozszerzył pola refleksji wskazaniem tych obszarów badawczych dotyczących życia i twórczości Biernata z Lublina, które nie zostały odzwierciedlone w omawianym zbiorze studiów. Rozpoznanie nadal wymagają choćby realia biograficzne, prace naukowe, medyczne i filozoficzne Lubelczyka, atrybucja autorska przypisywanych mu dzieł, recepcja pism hermetycznych, związki z humanizmem w obrębie filozofii moralnej, hermetyczne i chrześcijańskie źródła etyki Biernata etc. Tak ujęte wprowadzenie zarysowałoby wyraźniej fenomen Biernata z Lublina oraz jego aktywności pisarskiej, translatorskiej i naukowej, w których rozpoznajemy dziś *signa temporis* kultury pierwszych dziesięcioleci XVI stulecia.

Ogromną wartość materiałową ma podana przez Jakuba Niedźwiedzia (*Autobiografia Biernata z Lublina – 1516*) pierwsza dwujęzyczna edycja krytyczna słynnej autobiograficznej noty Biernata. Łaciński tekst oraz jego nowe tłumaczenie na język polski opatrzone komentarzem filologicznym i objaśnieniami. Edycję poprzedził ekskurs historycznoliteracki eksponujący łączne cechy analogicznych wczesnorenesansowych wypowiedzi, m.in. pragnienie sławy i kult księgi. Przekład autobiografii w istotnych szczegółach i stylistycznym ukształtowaniu różni się od polskiego tekstu opracowanego przez Jerzego Ziomka (we wstępie do tomu: *Biernat z Lublina, Wybór pism*, Wrocław 1954 (Biblioteka Narodowa, Seria 1, nr 149), s. XX). Słusznie „in Pylcza” zinterpretowano jako „Pilcza”, czyli zamek-rezydencja Pileckich (we wsi Smoleń), zamiast „Pilicy”, pobliskiego miasta (jak u Ziomka). Dumne poczucie własnej wartości zapisane we frazie: „Jam był Biernat z Lublina” („Bernardus Lublinius eram”) zastąpiła trafniejsza forma odmiejscowej nazwy osobowej, nadto użyta we frazie akcentującej ideę tożsamości osoby i imienia, nazwania i istnienia („Zwałem się Bernard Lubelczyk”).

Drugą ważną rozprawą źródłową jest studium Jacka Wójcickiego *Czworo noży mistrza Bernarda, ku otwarciu listu księgarza wielmi użytecznych*. Wnikliwy i finezyjny zarazem wywód interpretacyjny na temat słynnej epistoły Lubelczyka do Szymona, księgarza krakowskiego, z 1515 r., to niekonwencjonalnie ujęty komentarz filologiczno-historyczny poprzedzający dwujęzyczną edycję listu. Polskie tłumaczenie kompletnego tekstu – pierwsze w naszej tradycji naukowej – podano wraz z łacińskim oryginałem, utrwalonym w dziele Matthiasa Flaciusa Illirycusa *Catalogus testium veritatis qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae* (1556).

Tomasz Lawenda („*Anima Christi, sanctifica me*”. *Modlitwa eucharystyczna post elevationem w „Raju dusznym” Biernata z Lublina: źródła, teologia, ikonografia*) skierował swoją uwagę na tekst *Dusza Krystowa* z Biernatowego modlitewnika; omówił historię autorskiej atrybucji modlitwy, jej związki z pobożnością eucharystyczną, zanalizował kompozycję, sensory teologiczne. Ustalenia badacza są ważnym przyczynkiem do poznania źródeł, które, poza Mikołajem Salicetem i jego *Antidotarius animae*, wykorzystał Biernat, komponując zawartość modlitewnika. Nadmienić trzeba, iż same modlitewniki

stanowią pasjonujący i zarazem trudny materiał badawczy, ponieważ tego typu książki przeznaczone dla świeckich tłoczono w języku łacińskim i językach narodowych w XV–XVIII w. masowo.

Trzy artykuły poświęcone są Biernatowi – „paremiografowi”, a w świetle prezentowanych ustaleń właściwiej rzec by trzeba – „paremiofilowi”. Radosław Grześkowiak („*Próżno się kusić, czym nie dano być*”. *Jak Salomon Rysiński pasował Biernata z Lublina na pierwszego paremiografa Rzeczypospolitej*) z filologiczną precyzją dowodzi, iż Biernat, obdarzony wybitną zdolnością obserwacji i trzeźwego sądu o kondycji świata i człowieka oraz wyjątkowo czułym słuchem na obecne w żywej mowie mądrościowe, aforystyczne sformułowania, użył obu tych sprawności do konstruowania gnom w epimythionach i sentencjonalnych formuł tytułowych. Dopiero Salomon Rysiński, cytując je obficie w kolekcji prowerbiów (*Proverbiorum polonicorum... centuriae decem et octo*, wyd.: 1619 i 1621), nadał blisko dwustu gnomom z bajek Biernata status przysłów.

Mariola Jarczykowa, znawczyni kultury kręgu Radziwiłłowskiego, w którym powstało paremiograficzne dzieło Salomona Rysińskiego, odnalazła w poezji i epistolografii środowiska birżańskiego świadectwa żywotności przysłów, które w zmiennych kontekstach nabywały nowych sensów i dookreślały swoje znaczenia. Nadto badaczka przywołała rękopiśmienne adnotacje do edycji dzieła Rysińskiego planowanej w XIX w. przez Aleksandra Weryhę Darowskiego. Wskazywał on m.in. podobieństwa sentencji ze zbioru Rysińskiego do przysłów w innych językach. Postulat naukowego wydania dzieła Rysińskiego, sformułowany w świetle wyciągniętych wniosków, nakłada na przyszłego wykonawcę tego zadania trud objaśnienia sensu przysłów weryfikowanego dawnym usudem pisarskim.

Pokrewny dezyderat wysunął Michał Kuran w pracy *Biernat z Lublina a paremiografia – przegląd dotychczasowych badań, perspektywy dalszych prac, analiza wybranych przysłów z „Żywota Ezopa”*. W nowej edycji krytycznej bajek Lubelczyka znaleźć się winna identyfikacja ich źródeł i sensu przysłów. Egzemplaryczna konfrontacja przysłów zaczerpniętych z bajek Biernata do kolekcji *Nowej księgi przysłów polskich* (wyd. J. Krzyżanowski) z tekstem źródłowym prowadzi badacza do wniosku, iż wiele gnom pochodzi z epimythionów bajek, a nie wszystkie promythiony są paremiami. Potwierdza tym samym niezależnie ustalenia Grześkowiaka i Jarczykowej, które dobitniej wskazują zakres skomplikowania ustaleń źródłowo-filologicznych w tej materii.

W tomie o Biernacie nie mogło zabraknąć studiów o jego *opus magnum*, „przypowieściach” Ezopa. Do fabuły *Kto mituje księgi, nie miewa teskności* odnoszą się dwa studia. Maria Wichowa (*O Biernatowej miłości do ksiąg*) zaprezentowała antyczne i odrodzeniowe konteksty apologii ksiąg i lektury w tytułowym promythionie oraz przesłanki świadczące o bibliofilii i kulturze czytelniczej Biernata. Natomiast Dariusz Śnieżko rozwinął interpretacyjnie temat „teskności” – melancholii i samotności erudyty (*Melancholia i księgi*). Na szerokim tle antycznej i renesansowej refleksji o osobności ludzi

wybitnych, z intrygującym odwołaniem do medycznej wiedzy Biernata i teorii temperamentów, badacz ujawnił semantyczne niuansy w polskiej adaptacji bajki Abstemiusza i obecną w niej konfrontację humanistycznej uczoności i elitarności z potocznością i pospolitością.

Halina Wiśniewska, wytrwała badaczka języka Biernata z Lublina i wytrawna jego znawczyni, w rozprawie *Językowe dominanty w moralach bajek Biernata z Lublina* zanalizowała pod względem semantyczno-gramatycznym epimythiony bajkowych fabuł i znalazła w nich kondensację cech polszczyzny Lubelczyka (m.in. bogactwo leksyki, nowoczesne operowanie orzeczeniami), „wyraźną odrębność stylistyczną od narracyjnej części tekstu” (s. 195) i wybitną zdolność do dowcipnego (a wolnego od wulgaryzmów) i celnego komentowania rzeczywistości i pouczania odbiorcy. Na podstawie zebranego materiału badaczka oceniła Biernata jako „doświadczonego pisarza swobodnie władającego piórem” (s. 195), który wniósł „ważny, innowacyjny, oryginalny wkład lingwistyczny w polerowanie polszczyzny” (s. 197).

Dwie rozprawy wykraczają poza ściśle Biernatowe sprawy. Tradycja badawcza przypisuje Biernatowi tłumaczenie wierszem dialogu Pseudo-Lukiana, które opublikowano w Krakowie około lat 1536–1542, a więc już po śmierci Biernata. Analiza Moniki Szczot („*Dialog Palinura z Karonem*” wobec antycznej tradycji rozmów zmarłych), przedstawiającej odwołania do antycznych antecedencji Lukianowych *Rozmów zmarłych* oraz do młodszych, renesansowych inspiracji *Palinurusem*, prowadzi do wniosku, iż staropolski *Dialog* czerpie z antycznej tradycji dialogów zmarłych Lukiana z Samosat (za pośrednictwem dzieła Maffea Vegia pt. *Palinurus sive de De felicitate et miseria* z 1445 r.). Badaczka nie odnosi się do kwestii autorstwa przekładu, wydobywa jednak takie cechy dzieła, które w ewentualnym rozstrzygnięciu wątpliwości w tej materii byłyby mocnym argumentem na rzecz pióra Biernata.

Artykuł Krzysztofa Obremskiego, pt. *Czy Marchołtowy Salomon faktycznie był mędrcem?*, przynosi negatywną odpowiedź na postawione w tytule pytanie. Badacz, narzędziami logiki i narratologii, zrewidował utrwaloną w zastanych interpretacjach charakterystykę obu postaci poprzez antynomię głupi/mądry. Przekonująco natomiast dowodził, iż oś semantyczna w komicznym zestawieniu obu bohaterów przebiegała między Marchołtem: wymownym, chytrym łotrzykiem i gburem, a Salomonem: quasi-królem, tępym i ograniczonym w argumentacyjnej skuteczności.

Tom zamyka *Bibliografia* – rzadkie zjawisko w monografiach wieloautorskich – obejmująca źródła i opracowania wykorzystane i przywoływane w rozprawach. Szkoda, że zdecydowano się na zestawienie bibliograficzne powtarzające niemal w całości zawartość przypisów, a więc ograniczone problematyką rozpraw. Przydatniejszy i instruktywny byłby obfitszy spis źródeł oraz opracowań na temat głównego bohatera książki i związanych z nim problemów literatury i kultury pierwszej połowy XVI stulecia. Dawna – stale wykorzystywana, choć nieaktualna wobec nowego stanu badań – bibliografia

do Biernata zawarta w *Nowym Korbucie* (t. 2, 1964) oraz przewodniku *Dawni pisarze polscy* (t. 1, 2000) znalazłaby tu dopełnienie i aktualizację. Oczywiście *Bibliografia* nadal będzie pomocna, choć jest niepełna, gdyż pomija opracowania i edycje w tomie niecytowane (z drobniejszych rzeczy warto upomnieć się o studium Johna Freemana: *Biernat of Lublin. The First Polish Writer in Vernacular*, „Polish Review”, 30, 1985, nr 3) oraz omówienia zagadnień nieobecnych w omawianej pozycji, jak np. ezoteryczne tropy i filozoficzne pasje Lubelczyka. Umknęły zatem studia Jana Czerkawskiego (*Hermetyzm w Polsce w XVI wieku*, „Roczniki Filozoficzne”, 37–38, 1989–1990, nr 1), Juliusza Domańskiego (*Losy Marsilia Ficina w Polsce w XVI–XVI wieku*, w: idem, *Philosophica, paraphilosophica, metaphilosophica. Studia i szkice z myśli dawnej*, tł. M. Chodyko, Kraków 2008), Lánga Benedeka (*The Kraków Readers of Hermes*, w: *Hermetism from Late Antiquity to Humanism*, ed. by P. Lucentini, I. Parri, V. Perrone Compagni, Napoli 2001, s. 576–600) oraz *Unlocked Books. Manuscripts of Learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe* (Pennsylvania 2008) i in.

Studia o Biernacie w omawianym tomie wzajemnie się oświetlają, dopełniają, komentują. Ów dialog uwypuklić mogłyby stosowne notki redaktorek tomu, odsyłające do ustaleń źródłowych czy ujęć odrębnych w sąsiadujących pod jedną okładką tekstach. Uwaga ta dotyczy głównie cytatów z autobiografii Biernata, która w tomie funkcjonuje w nowym tłumaczeniu Jakuba Niedźwiedzia oraz w cytacjach różniących się spolszczeń Jerzego Ziomka i Stanisława Grzeszczuka.

Biernat z Lublina a literatura i kultura wczesnego renesansu w Polsce to książka naukowo wartościowa. Istotny walor mają przede wszystkim edycje źródłowe, weryfikacje utrwalonych stereotypów oraz wnikliwe, świeże analizy tekstów Biernata. Publikacja w jaśniejszym świetle stawia rozmaite przymioty umysłu i zdolności Biernata uzewnętrznione w jego dokonaniach *in litteris*, którymi zaskarbił sobie u współczesnych miano *vir doctissimus*. Książka niemal w całości złożona z rozpraw wprost odnoszących się do życia i pisarstwa Lubelczyka może pełnić funkcję historycznoliterackiej monografii pisarza, dokumentującej kierunki współczesnych badań i rekapitulującej obecny stan wiedzy oraz interesująco i oryginalnie go pomnażającej.

Katarzyna Meller

Zakład Literatury Staropolskiej i Oświecenia,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu